

DIDRO FALSAFASIDA OLAMNI BILISH MUAMMOSI

SADRIDDINOV TOJIDDIN SIROJIDDIN O'G'LI

TDTr.U talabasi.

Ilmiy raxbar: Ramatov Jumaniyoz Sultanovich.

Annotatsiya: *Didro ta'limotida olamni bilish muammosi ham markaziy o'rinlarni olgan. Didro olamdagi predmet va hodisalarni insonlar bilaborishiga shubha qilmadi. U idealistik ta'limotlardagi agnostitsizm va skeptitsizmi qonun-qoidalarini qabul qilmadi. Faylasuf ta'kidlashicha dunyoviy ilmlardan barcha insonlar bahramand bo'lishi lozim.*

Kalit so'zlar: *Ta'limot, olam, bilish, agnostitsizm va skeptitsizm, muammo, inson.*

Abstract: *In Diderot's teaching, the problem of knowledge of the world is also central. Diderot did not doubt that people know the objects and events in the world. He did not accept the laws of agnosticism and skepticism in idealistic teachings. The philosopher said that all people should enjoy worldly sciences.*

Key words: *Doctrine, universe, knowledge, agnosticism and skepticism, problem, man.*

Materiya va uning xususiyatlari haqida, Didro to'xtalganda aytadiki, notirik materiyadan, ya'ni sezmaydigan materiyadan sezadigan, tirik materiyaga o'tishni asoslashga harakat qilib o'z fikrlarini baralla bayon qilgan. His-tuyg'u, sezish jonli organizmlarga xos xususiyat ekanligini e'tirof etgan. Shu bilan birga materiyada umumiy sezishga o'xshagan holat borligini ham eslatib o'tadi. Mutafakkir olamda zaruriyat hukmronligini targ'ib qiladi. Sababiy bog'lanishlarning barchasi ham zaruriyatdan iboratdir.

Binobarin, ba'zi sovet davridagi adabiyotlarni ba'zilarida Didro va boshqa materialistlar to'g'risida fikr yuritilganda ularni ta'limotida kishilar ongi va faoliyati, harakati inkor qilingan, deb ta'kidlaydilar, bizning fikrimizcha bunday

holatlar Didro va boshqa o‘z davrining mutafakkirlariga berilgan sub’ektiv yondoshishlarning oqibatidir.

Didro ta’limotida olamni bilish muammosi ham markaziy o‘rinlarni olgan. Didro olamdagi predmet va hodisalarni insonlar bilaborishiga shubha qilmadi. U idealistik ta’limotlardagi agnostitsizm va skeptitsizmni qonun-qoidalarini qabul qilmadi. Faylasuf ta’kidlashicha dunyoviy ilmlardan barcha insonlar bahramand bo‘lishi lozim. Bu sohadagi barcha harakat birlashtirilsa u holda tabiatdagi barcha jarayonlarni bilish tezlashgan bo‘lur edi. Insoniyat tabiatni bilmasligi tufayli ko‘pgina qiyinchiliklarga duchor bo‘lib kelyapti. Tabiatni oliy mavjudoti inson bo‘lib undagi sezgilar bilish uchun quroldir. Bu o‘rinda idealistlardan Berkli ta’limotiga qarshi chiqib, sezgilar faoliyatini noto‘g‘ri baholanganligini isbotlaydi. Mazkur sohada fikr yurituvchi idealistlar sistemasini e’tirof etmaydi. Jumladan u shunday fikr etadiki “Faqat o‘zlarining mavjudligini va ichimizda almashinib turuvchi sezgirlarning mavjudligini ma’lum deb bilib, bulardan boshqa hech bir narsaning mavjudligini e’tirof qilmaydigan faylasuflarning idealistik deb, ataydilar. Mening fikrimcha, bunday ajoyib va g‘aroyib sistemani, garchi eng bema’ni sistema bo‘lsa ham, uni rad qilish hammadan ko‘ra qiyinroqdirki, bu hol inson aqli uchun, faylasuf uchun isnoddir”.

Bunday qarashlar fransuz materialistlari talimotiga tegishlidir. Ular qat’iy pozitsiyada turib bilish muamosini himoya qilib chiqdilar. Sensualistik materializm nuqtai-nazaridan turib idealizmni tanqid qildilar. Bilishning manbai sezgilardir. Sezilishning manbai esa ob’ektiv reallik bilan bog‘liqdir. /oyalarning barchasi sezgilarning natijasidir. Sezgilar orqali moddiy olamning tasirini sinab turamiz, ana shu jarayon tufayli predmet va hodisalar miyamizda o‘z aksini topadi. Natijada bilish paydo bo‘ladi. Bilish bu predmetning obrazini aniqlashdir. Didro fikricha, jon bu- sezgilar yig‘indisidir. Sezgi tana faoliyatini boshqaradi. Ob’ektiv olamda bilish insonni aql-farosatiga ham bog‘liqdir. Aql-farosat ham sezgiga bog‘liq bo‘lib, u tashqi olam ta’sirida miyada tafakkur, xotiralash, mulohaza yuritishlarni keltirib chiqaradi. Sezgilar tafakkur manbai. U bilishning pastki bosqichi bo‘lsa tafakkur oliy bosqichidir. Ma’lumki, inson faoliyatida haqiqat muammosi ham dolzarbdir. Didro o‘z ta’limotida haqiqatga erishishning

birdan-bir yo‘li bilish nazariyasidir. Uning fikricha haqiqat fikr va g‘oyalarning bilish ob‘ektlariga mos kelishiga bog‘lanishlaridir. Haqiqatga erishish turli tabiat fanlari orqali amalga oshadi. Haqiqatni bilish bu tabiatni bilish demakdir. Didro haqiqat erishajak kuzatish jarayonini e‘tiborga oladi. «Bilish uchun deydi u, bizning ixtiyorimizda uchta asosiy usul bor: tabiatni kuzatish, fikr yuritish va tajriba qilish. Kuzatishda fikrlar to‘planadi. Fikr yuritishda ular tartibga solinadi. Tajribada tartibga solingan fikrlar natijasi tekshirib ko‘riladi». Demak, haqiqatga erishishning asosiy yo‘li tajriba hamdir. Haqiqat ulchovi tajribadir.

Didro faoliyati, falsafasi jamiyat taraqqiyotiga ham qaratilgan. Ammo, sobiq sovet ittifoqi davridagi darslik va monografiyalarda bu jarayon hisobga olinmaydi. Didroni ham boshqa fransuz materialistlari singari jamiyatni tushunishda idealist, deb bo‘rttirib ko‘rsatadilar. Aslida esa Deni Didro jamiyat taraqqiyotining o‘z davridan kelib chiqib baholagan.

Didro tomonidan jamiyatda yashagan kishilarni ma‘rifatli kishi bo‘lishini talab qilishi jamiyatidagi barcha hodisalarni to‘g‘ri tahlil qilinligidan dalolatdir. Jamiyatdagi yaxshilik va go‘zallikni targ‘ib qilish uchun estetika to‘g‘risida fikr yuritadi. Bu sohalar uning «Ensiklopediya»dagi «Go‘zallik» (1751), «Tasviriy oyna san‘at tajribalari» (1765), «Aktyor to‘g‘risida para» (1773) va boshqa asarlarida o‘z aksini topgan. Boshqa fransuz materialistlari singari Didro ham shaxs ijtimoiy shart-sharoitining mahsulidir deydi. Uningcha shu ijtimoiy hayot qanday bo‘lsa, insonlar ham shunday bo‘ladilar. U o‘z mamlakatidagi tartibsizliklarni o‘sha paytdagi din ta‘siridan, deb bildi. Din faoliyatini ayovsiz tanqid qilib cherkovni hukumatdan ajratishni talab qiladi. Monarxiyalikni va maorif sistemasidan ruhoni nazoratini uzoqlashtirish tarafdori bo‘lib chiqdi. Jamiyatni olg‘a qarab borishi diniy e‘tiqodlarni uzoqlashtirishga bog‘liq. Jamiyatni boshqarish ma‘rifatli hukumatga bog‘liqdir. U shu davrdagi sharoitidan kelib chiqib II-III asrdan so‘ng dinga bo‘lgan munosabat, qiziqish yo‘qoladi va natijada din ham inqirozga yuz tutadi, deydi. Jamiyat esa dahriylar jamiyatiga aylanadi. Jamiyat taraqqiyotida axloq muhim rol o‘ynaydi. Feodalizm esa axloqsizlikni keltirib chiqaradi, shu sababli feodalizm insonlar talabini qondirmaydi. Feodalizmda tarbiyalangan kishilar tabiat talabiga javob bermaydi.

Buning muhim sababi ommaning savodsizligi, boylar va din peshvolarining xiyonatkorligi, aldamchiligidir. Feodalizm jamiyati tasodifiy jamiyatdir, o'tmishning xatosidir. Shu sababli feodalizmni yangi jamiyat bilan almashtirish lozim. Yangi jamiyat feodalizmga nisbatan takomillashgan yuqori axloqiy jamiyat bo'lishi kerak. Bunday jamiyatga insonlar ma'rifat orqali erishadi. Didro o'zining bunday qarashlari bilan Fransiyada yetishib kelayotgan revolyusion harakatlarga o'zining hissasini qo'shayotgan edi.

Didroning qarashlari XVIII - XIX asrdagi sotsiologlar fikrini yanada mukammallashtirdi, konkeretlashtirildi. Jamiyatning taraqqiyotini tushunishda uning inson haqidagi qarashlari muhimdir. Inson aql-farosati, shaxslarning fikri jamiyat tuzilishiga ta'sir etadi. Xalq va jamiyat axloqi inson axloqiga bog'liq. Shu sababli, jamiyat tarixi xalq tarixi emas, balki buyuk shaxslar tarixidir, degan fikrlarni o'rtaga tashladiki, bu fikrlar jamiyat taraqqiyotini tushunishda haqiqiy manbadir. Didro ta'limotida, marksistlar ta'qiqlagan mavhum inson yo'q. Balki konkret inson bor. Marksizm bu sohada ham Didro ta'limotiga bir yoqlama yondoshadi. To'g'ri, uning ta'limotida jamiyat tabiat qonunlariga bo'ysunadi, degan fikrlar mavjud. Bu aslida xolisona tahlilda haqiqatdir. Ba'zi tabiat qonunlari oldida insonlar kuchsizligi maxfiy emas. Albatta, bu bilan u, inson faoliyatini mensimagan emasdir. Ma'rifatli jamiyatni boshqaruvchisi insondir, deb targ'ib qilish, uning insonlarga bo'lgan hurmatini nishonasidir.

Didro talimotida ham boshqa fransuz matrialistlari kabi «ijtimoiy shartnoma nazariyasi» o'rtaga qo'yilgan desak xato bo'lmaydi. Ushbu nazariya monarxistik boshqarishga qarshi ishlab chiqilgan, nisbatan yangi progressiv nazariya edi. Bu nazariyada ko'rsatilishicha avvalari jamiyatda yashovchi kishilar o'zaro teng bo'lib, o'zlari hamda boyliklari hamma vaqt xavf xatarda yashar edilar. Keyinchalik, o'zaro kelishgan holda shartnoma tuzib, shu asosda o'z mol-mulkini, erkinliklarini qo'riqlovchi jamiyat, davlat tashkil qiladilar. Bunda barcha xalq manfaati uchun ana shu davlat xizmat qiladi. «Ijtimoiy shartnoma nazariyasi»ning mohiyati davlat va kishilik jamiyatini paydo bo'lishi sababini xudo yoki dindan emas, balki, borliqdan, tabiatdan, deb ko'rsatish edi. Ta'kidlash lozimki, Didro o'zining barcha asarlarida jamiyat muammosini turli tomonlarini

tahlil qilib, o'zining ilg'or fikrlarini o'rtaga tashladi. Insonlarni yaxshilika chorladi. Ularning aqliy qobiliyati erkinligi, tengligini, tajribaga ega ekanligini, tarbiyadagi etiborini yuqori baholadi.

Jamiyatni iqtisodiy manfaatlarini to'g'ri tushungan holda sanoat ishlab chiqarishni rivojlantirishni targ'ib qildi. Kishilarni ma'naviy erkinliklarini qo'llab-quvvatladi.

XVIII asr fransuz materialistlarining markaziy, eng yirik ma'rifatparvari sifatida shakillangan Didro ta'limotining ko'pgina tomonlari hozir ham eskirgan emas, zamon talabidadir. U o'z falsafiy fikrlari bilan insoniyatni lol qoldirgan buyuk alloma sifatida tarixda qolgan. Uning ijodi va merosini o'rganish foydadan holi emas.

REFERENCES

1. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Севинч Акмаловна Тоғаева. [ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРОБЛЕМ СОЦИАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ В ФИЛОСОФИИ](#). STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 52-55.
2. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Шавкатова Сарвинозхон Лазиз кизи. РАЗЛИЧНЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 60-63.
3. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Ўралова Дилноза Орифбой кизи. РОЛЬ ФИЛОСОФИИ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS. Vol. 1 No. 2 (2024). P. 56-59.
4. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, Абдусатторов, Фатхулла Хайрулла Ўғли, & Ганибоев, Дилмурод Анваржон Ўғли (2023). ТЕНГЛИК ВА БАХТ ТУШУНЧАЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАРДА ТУТГАН ЎРНИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (3), 16-21.

5. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, Абдухолиқов, Диёрбек Сайрбек Ўғли, & Комилов, Фарходжон Абдусамин Ўғли. (2023). ИЖТИМОЙЙ МУНОСАБАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ВА ТАРТИБГА СОЛИБ ТУРУВЧИ МУҲИМ ОМИЛЛАР. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3 (3), 41-46.
6. Салимов , Б. Л., Файзиев , С. Ф., & Қурамбаев , Ж. (2022). ЕВРОПА ОЛИМЛАРИНИНГ АСАРЛАРИДА ИНСОН ВА ИЖТИМОЙЙ МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЎЗARO АЛОҚАДОРЛИГИНИНГ ТАҲЛИЛИ. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(6), 44–50.